

IRODALOM ÉS ISKOLA

A romániai magyar irodalom előzményei

A modern kapitalista fejlődés következtében beálló gazdasági centralizáció a művészeti életben is érezteti hatását: a gazdasági élet központjaivá fejlődő fővárosok egyúttal a kulturális élet központjai is, s ellenállhatatlan erővel vonzanak magukhoz minden művész-tehetséget. A vidékről felkerülő írók a főváros felfokozott szellemi légkörében, művészi és politikai viták forgatagában bontakoznak ki, találják meg igazi hangjukat, s a tekintélyes fővárosi lapok és folyóiratok révén jutnak országos nyilvánosság elé. A főváros tehát művészi iskolává, de ugyanakkor a művészi tehetség fémjelzőjévé is válik. Általános jelenség ez minden társadalomban, amely a kapitalista fejlődés útjára lépett. A századforduló tájkán így vonzza magához Bukarest Coşbucot, Caragialét, Rebreanut stb., Budapest meg Adyt, Móricz Zsigmondot, Kosztolányit s a Nyugatnak csaknem valamennyi jelentősebb íróját.

Csak természetes, hogy ilyen körülmények között az irodalmi intézmények, az irodalmi élet gazdasági keretei is a fővárosban összpontosulnak. Itt jönnek létre a szilárd tőkével rendelkező könyvkiadók, sajtóvállalatok és nyomdák, melyek az író és olvasó rendszeres kapcsolatát biztosítják.

E centralizációs folyamat következtében a vidéki városok szellemi élete meglehetősen elszűrül. Bukarest szellemi térhódításával egyidőben nyomon kísérhető Iaşi, Craiova, Brassó, Kolozsvár, vagy akár Balázsfalva kulturális jelentőségének csökkenése.

E központosítási folyamat nálunk a századforduló első évtizedére nagyrészt befejeződik. A polgári demokratikus forradalom feladatainak végrehajtására készülődő társadalmi erők által kitermelt modern, városi jellegű irodalom már a fővárosban bontja ki a harci lobogót, „testközelből” vívja harcát a konzervativizmus fellegrárai: az Akadémia és a különböző irodalmi társaságok ellen. A moderneket összefogó Nyugat mellett a Luceafărul is Budapesten jelenik meg Goga és Tăslăuanu szerkesztésében, messzehangzó szavával hathatósan támogatva a nemzeti elnyomás alatt élő erdélyi román tömegek szabadságtörekvéseit. Ady és Goga a félféudális társadalmi állapotok fenntartására törekvő reakciós magyar uralkodó osztály ellen vívott közös harcban köt fegyverbarátságot.

A fővárosi sajtó konkurrenciáját mindössze néhány jól megalapozott, vagy szubvencionált vidéki lap élte túl, melyek azonban, épp erősen helyi jellegük miatt, alig lépik át városuk határát. E lapok tehát csupán arra voltak alkalmasak, hogy egy-egy induló tehetség nevét felszínre vessék, nagyobb nyilvánosságot már nem biztosíthattak számára. A vidéki lapoknak így meg kellett elégedniük azokkal az erőkkel, melyeket a főváros nem szívott fel. S ha ehhez még azt is hozzá tesszük, hogy a vidéki lapok nagy része a hivatalos körök szubvencióiból tartotta fenn magát, érthetővé válik, hogy a századforduló körüli vidéki sajtó – ke-

vés kivételtől eltekintve – alacsony színvonala mellett miért volt erősen konzervatív beállítottságú is.

Az egyes lapok körül alkalmilag kialakult vérszegény irodalmi életen kívül a vidéki városokban egész sor irodalmi társaság is működött, mint a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság (1876-tól), az aradi Kölcsey Egyesület (1881-től), a kolozsvári Erdélyi Irodalmi Társaság (1888-tól), a nagyváradi Szigligeti Társaság (1892-től) stb., melyek a századforduló idejére épp úgy az irodalmi konzervativizmus fészkeivé váltak, akár csak a budapesti Kisfaludy Társaság. E vidéki irodalmi társaságok nagyrészt a szerepelnivágyó dilettáns helyi hatalmasságok gyülekezőhelyei, s csak kivételes jelenség soraikban az olyan igazi művésztelenség, mint Petelei István, Benedek Elek, vagy Kovács Dezső.

Az erdélyi városok magyar irodalmi életét vizsgálva, a század elején Kolozsvárt fedezünk fel némi élénkséget. E tény nem csupán Kolozsvár kulturális hagyományaival, egyetemi város jellegével magyarázható, sőt az sem elég, ha figyelembe vesszük, hogy a századvégi Kolozsvár irodalmi életének állóvizét olyan nagytehetségű írók zavarták fel időnként, mint Bródy Sándor, Thury Zoltán, vagy a vidéki írói sorsot önként vállaló Petelei. Mindezekben túlmenően, a kolozsvári irodalmi élet felélénkülésének fő oka az, hogy az erdélyi magyar konzervatív nacionalizmus – egyrészt az erdélyi román tömegek nemzeti tudatosodásával, másrészt az Ady köré tömörülő haladó irodalmi törekvésekkel szemben – Erdély szellemi központjában, Kolozsvárt próbál meg szervezett formában fellépni. Az 1910-es években az Erdélyi Irodalmi Társaság már éppen úgy a „nemzetfenntartó gondolat”-ot szolgálja,¹ akár csak az E.M.K.E. Az Erdélyi Irodalmi Társaság szellemi irányának alakulását szépen mutatják kiadványai. Míg első almanachjában, az 1889-ben kiadott Keleti virágokban még érződik az 1880-as évek liberális hangulata; mi több, az 1848-as nemzedék egyes tagjainak, mint Kőváry László, P. Szathmáry Károly, valamint az olyan haladó gondolkodású íróknak és tudósoknak a közreműködése, mint Brassai Sámuel, De Gerando Antonina, Benedek Elek, Petelei István, Révay Károly határozott haladó vonást kölcsönöz e kiadványnak –, az 1908-ban alapított Erdélyi Lapok már nyíltan az erdélyi magyar konzervatív reakció szolgálatában áll.² Az Erdélyi Irodalmi Társaság akkori elnöke, Dózsa Endre Kolozsmegyei alispán, program-adó cikkében nyíltan megmondja, hogy mi tette szükségessé az Erdélyi Lapok megjelentetését. Az erdélyi konzervativizmus azoktól az eszmeáramlatoktól akarja megóvni az erdélyi olvasóközönséget, amelyek „...a még ki nem alakult forrongó ifjú főváros sikertelenségeivel telítetten jutnak át hozzánk, ... azoknak az eszmeáramlatoknak pedig, melyeket... ma is kegyelettel őrizünk, nincsenek szószólói, s így ... az egész régi magyar világ veszendőben van. Mi kell, hogy szószólói legyünk!”³

Egyenes beszéd! Dózsa Endre oly szabatosan fogalmaz, mintha csak e korszak kutatójának munkáját akarná megkönnyíteni az Ady-ellenesség társadalmi tartalmának pontos meghatározásával. Valóban, az Ady-ellenesség mögött meghúzódó konzervatív nacionalizmus tán sehol sem oly szembeszökően agresszív, mint Erdélyben, mivel itt a modern

¹) Dózsa Endre: Az erdélyi társadalom feladatai. E. L. 1910. é. 665. l.

²) Lásd: Bodor Aladár: Felsővidra. E. L. 1908. é. 7. l. Tóthfalusi József: A Kemény Zsigmond Társaság munkaprogramja. E. L. 1909. é. 243. l.

³) Dózsa Endre: Előjáró beszéd. E. L. 1908. é. 1. l.

irodalom demokratikus szelleme az idejétmúlt társadalmi állapotok bírálatán túl épp azt a „nagy magyar” nacionalista ideológiát bomlasztja, melynek segítségével a magyar uralkodó osztály biztosítani akarja uralmát a más nemzetiségű tömegek felett. Csak természetes, hogy az erdélyi konzervatívok mindent megtesznek e „bomlasztó” irányzat elszigetelésére.

Melyek azok a társadalmi eszmények, amelyeket az Erdélyi Lapok a modernnek törekvéseivel szemben védelmébe vesz? Mivel akarja ellensúlyozni Ady lírájának elsöprő erejű forradalmiságát, elevenbe vágó kritikáját, az egész élet őszinte megéléséből adódó konvulzív erejét? Mi a tartalma a Dózsa Endre által emlegetett „rég magyar világ”-nak? Ennek szemléltetésére hadd idézzük az Erdélyi Lapok egyik lírikus „főerősségének”, Felszeghy Dezsőnek egy versét, azzal a megjegyzéssel, hogy e vers a Magyar jakobinus dalával, a Csák Máté földjén-nel és a Dózsa György unokájával egyazon esztendőben keletkezett:

A ravatalnál

Virágokat hozott a testvér
S öntözte könnyével:
„Megőrülök, ha soká nézem;
Tovább nem bírom el!”

Az asszony a bús ravatalnál
Térdelve zokogott:
„Oh, mindent, mindent elvesztettem;
Én is meghalhatok!”

Az édesanya mit se szólott,
Csak nézett mereven...
Azután fájón felsóhajtott;
És meghalt csendesen.⁴

Idézhetnénk még az Erdélyi Lapok kedvenc költőjétől, Níltől (Dapsy Gizella), vagy akár Szabolcska Mihálytól, legifjabb Szász Károlytól, P. Jánossy Bélától és más, ma már ismeretlen nevű verselőkől a honszeretetről, családi életről, barátságról, hitről és egyéb versbe illő témákról ugyanilyen művészi színvonalon írt költeményeket, melyek – túltéve Karinthy – valóságos karikatúrái még a fővárosi népnemzeti epigon-költészetnek is. E líra nem csak szellemében, hanem még nyomtatott betűinek karakterében is a vidéki úrilánykák emlékkönyveinek kézírását utánozza.

Nem mondhatunk jobbat az Erdélyi Lapok széppróza-anyagáról sem, amelynek nagy része ódivatúan romantikus történeti elbeszélésekből áll. A prózairók közül egyesek – Gyallai Domokos, Gyalui Farkas, Harsányi Zsolt, Dózsa Endre – Herczeg Ferenc történelmi tárgyú írásait utánozzák, Herczeg tehetsége nélkül, míg mások pl. Gyarmathy Zsigáné, Mikszáth korai parasztábrázolási módszeréből kiindulva szirupos paraszttörténetekkel próbálkoznak. Néhányszor a folyóiratot szerkesztő Kovács Dezsőnek és az öreg Petelei Istvánnak a nevével is találkozunk az Erdélyi Lapok hasábjain, ám ezekben az írásokban már nyo-

⁴) Felszeghy Dezső: A ravatalnál. E. L. 1908. é. 13. l.

ma sincs a 90-es évek finoman kidolgozott Petelei-novelláiból kicsengő társadalombírálatnak. Petelei, aki vidéki magányában mindinkább elszigetelődik a modern irodalmi fejlődéstől, maga is érzi moralizáló novelláinak hamis csengését, s végül megkeseredett lélekkel hagyja abba az írást. Önkéntes visszavonulása elismerő főhajtás a modern irodalom előtt.⁵

Álhazafiság, szentimentális szenvelgés, romantikus múltimádat, vidéki ízlés – ebben foglalható össze az Erdélyi Lapok szépirodalmi anyagának értékelése: ez a „rég Magyar világ” tartalma. E folyóirat lapozgatása közben valóságos felüdülést jelent, ha a fiatal Berde Máriának, Ligeti Ernőnek, vagy Makkai Sándornak egy-egy őszinte fogantatású kis versével találkozunk.

Ennek a sekélyes szépirodalomnak a védelmében vonul fel teljes fegyverzetben a vidéki konzervatív kritika, hogy egyrészt az agyonhallgatás, másrészt a személytelen támadás módszerével „halálos csapást” mérjen a modernekre.⁶ Tán elég annyit megemlítenünk, hogy az Erdélyi Lapok fennállásának öt éve alatt Móricz Zsigmond nevét egyszer sem, Ady Endre nevét pedig csupán egyszer írta le, – akkor is csak azért hogy megrágalmazhassa. Annál gyakoribbak azonban általában a modernek ellen intézett kirohanások. A későbbi Erdélyi Irodalmi Szemle kritikussai – dr. Kristóf György, dr. Kiss Ernő, Boros György, Gyalui Farkas, stb. – az Erdélyi Lapok hasábjain kezdik hegyezni tollukat.

Érdekes megfigyelni, hogy míg az Erdélyi Lapok szépirodalmi részére az erőtlen szentimentalizmus és múltbanező romantika a jellemző, kritikai részére a legnagyobb határozottság és tudatosság nyomja rá a bélyegét. E vidéki kritikusok, akiknek nagy része társadalmi állásánál fogva társadalmi tekintély is, nagyon is reális – ti. félfeudális – társadalmi talajon állanak. E határozott osztályálláspontjukból származik a modernek elleni egységes fellépésük, amely az első világháború után is oly impozánsan nyilvánul meg a konzervatív sajtóban. A konzervativizmus – mint ez általában történni szokott – most is a kritika nehéztüzérségét vonultatja fel a modern irodalom hadállásai ellen, a kritikusok társadalmi tekintélyével próbálván ellensúlyozni erőtlen és silány szépirodalmi termését. E „súlyos” egyéniségek aztán kimondták, hogy a modernek sarlatánok és destruktívak, akik a magyarság széttöltésére törekszenek; hogy az igazi magyar irodalmat Rákosi Jenő és Szabolcska Mihály képviseli.

Az Erdélyi Lapok hasábjain tehát már nagyrészt együtt van az a tudatosan konzervatív írócsoport, amely az első világháború után – megváltozott körülmények között – ugyanezt a vonalat folytatja. Ennek a garnitúrának kerül az élére 1912-ben az Erdélyi Lapok főszerkesztőjeként a fiatal dr. gróf Bánffy Miklós, akit majd húsz év múlva az Erdélyi Helikon főszerkesztőjeként látunk viszont.

Úgy látszik azonban, hogy hiábavaló volt a konzervatív kritikusok eszmei határozottsága, hiába az erkölcsi intelmek, s hiába az alispáni támogatás is: az Erdélyi Lapok a közönség részvétlenségének sűrű emlegetése közben 1913. március 29-én megszűnik, írógárdája meg az Erdélyi Irodalmi Társaság sáncai mögé vonul vissza – egyelőre védekezni.

*

⁵) Petelei István levelei Gyalui Farkashoz. E. H. 1928. é. 359. l.

⁶) Kristóf György: Az irodalmi modernség. E. L. 1911. é. 102. l.

A konzervatív Erdélyi Lapok megszűnése ugyanis többet jelentett egy vidéki lap szokásos bukásánál. Kortűnet ez, amely jelzi, hogy az 1910-es évek éles társadalmi harcainak eredményeképpen a fővárostól távolos vidéki városok olvasóközönségének soraiban is megindult a differenciálódási folyamat. Kialakulóban van egy új vidéki olvasótábor, amelynek igényeit már nem elégíti ki az eleven élettől elszakadt epigonirodalom. Ilyen körülmények között Ady hatásának elszigetelése nem sikerülhetett. A modernek tábora nő, s ami a legfontosabb, a felcseperedő fiatal írónemzedék is vonzási körükbe kerül. Ligeti Ernő tanúságtétele szerint a vidéki fiatalok „...valamennyien rajongtak Adyért és gyökereiben élték meg az új irodalom szépségeit.”⁷

E feltörekvő fiataloknak előbb-utóbb összeütközésbe kellett kerülniük a konzervatív vidéki irodalmi társaságok tekintély-uralmával, ami természetesen vont maga után az új írói csoportosulások, új irodalmi folyóiratok létrejöttét. Ezek közül kétségtelenül a közvetlenül Ady köré tömörülő Holnapnak van a legnagyobb jelentősége, a Holnap példája nyomán mozdulnak meg a többi városok fiataljai is. A Holnap létrejöttét tehetséges írógárdáján kívül olyan tényezők segítették elő, mint Nagyvárad liberális beállítottságú, művelt polgársága, valamint nagy múlttal rendelkező, magas fokú újságíró-kultúrája.

A második jelentősebb vidéki megmozdulás szintén fejlett polgársággal rendelkező városban, Temesvárt jön létre: a fiatal Franyó Zoltán kezdeményezésére 1908 őszén megalakul a Dél irodalmi társaság, amelynek lelkes fiatal tagjai – Franyó Zoltán, Goór Pál, Manojlovič Tódor, Gálos Rezső, Lengyel László, Róth Ottó, Vermes Ernő, Novák Rezső, Szávay Zoltán stb. – a modern irodalom népszerűsítését, a haladó társadalmi eszmék propagálását tűzik célul maguk elé. E lelkes fiatal csoport Magyar Dél címmel 1910-ben egy kis folyóiratot is megjelentet, amely saját tagjainak írásain kívül a Nyugat egyes íróitól – Hatvany Lajostól, Dutka Ákostól, Szomorj Dezsőtől – is közöl. E rövid életű folyóiratnak főleg társadalomtudományi cikkei jelentősek, melyek meglepő merészséggel és hozzáértéssel nyúlnak hozzá az olyan aktuális és kényes kérdésekhez, mint a nemzetiségi kérdés, vagy a szocializmus problémái.

Valamivel később mozdulnak meg a kolozsvári fiatalok. Helyzetük is nehezebb, hisz Kolozsvár a vidéki konzervativizmus központja. Igaz, a Dél fiataljainak is verekedniük kellett az Arany János Társaság öregjeivel, főleg Szabolcskával; Kolozsvárnak azonban sokkal több a szabolcskája. Az egyetemi katedrákat és a kulturális élet vezető posztjait hosszú évtizedek óta megszállva tartó vaskalapos tanári konzervativizmus nem csupán ósdi nézeteivel hatott bénítóan Kolozsvár szellemi életének fejlődésére, hanem azzal is, hogy tekintély-uralmával határozottan útját állta minden új szellemi törekvésnek, s ezzel eleve száműzetésre ítélte minden induló fiatal tehetséget. Az a liberális szellemű újságírás, amelyet valamikor Bartha Miklós Ellenzéke, Korbuly József Erdélyi Híradója, majd Petelei István Kolozsvárja képviselt, Kolozsvárt nem tudott tartósan gyökeret eresztetni, s így hiányzott az a haladó szellemű sajtóorgánus, amely körül az újat akaró fiatalok csoportosulása kifejeződhetett volna. Márpedig a fiatal írók eszmei fejlődésében az újságírásnak igen fontos szerepe van: a közvetlen társadalmi-politikai

⁷) Ligeti Ernő: Súly alatt a pálma, 20. l. Kv. é. n.

küzdelem kezdi nyitogatni a fiatal írók szemét, mélyíti szociális gondolkodásukat, s csatarendbe szervezi az azonos nézeteket valló fiatalokat.

Kolozsvárnak nem volt Nagyváradai Naplója, sem Temesvári Hírlapja de nem volt a nagyváradai, vagy a temesvári polgársághoz hasonló, a félf feudális állapotokkal szembenálló, fejlett, vállalkozó szellemű polgársága sem. A század eleji Kolozsvár társadalmi életére az itt összesereglett arisztokrácia életmódja nyomja rá a bélyegét. A korszak sajátjának tanúsága szerint Kolozsvár egy kis keleti Bécs, ahol a mágnáskaszinó, a csillogó estélyek, zártkörű összejövetelek, gáláns kalandok, pazar operettbemutatók, pletykák és párbajok épp úgy megtalálhatók, mint a mumifikálódott Habsburg-feudalizmus székhelyén. Ezt a felszínes, parazita-életformát utánozza a kolozsvári polgárság is, amely a középkori céh-kötöttségektől megszabadulva, nem bátor és nagyvonalú gazdasági kezdeményezésekben, hanem az arisztokratákat majmoló parádézásban éli ki magát, s életideáljai következtében épp úgy elidegenedik a dolgozó osztályoktól, akár az arisztokrácia. A kaszt-rendszer a polgárság kebelén belül is kialakul, az exkluzív arisztokrata-társaságok mellett most már exkluzív polgári társaságok is vannak, amelyekbe bekerülni minden kolozsvári kispolgár-csemete álma.

A divatbemutatók színvonalán mozgó, sekélyes társasági élet lázasan keresi a nyilvánosságot, ahol kicsinyes hiúságát kiélheti; ahol alkalma nyílik olcsó hírnév szerzésére. Az estélyeken, bálokon, szépségversenyeken túl e nyilvános parádézás állandóságát főleg a színházi esték biztosítják. A színház körül kialakuló élénk társasági élet hozza létre azt az alacsony színvonalú, üzleti zsurnalisztikát, amely e parazita-réteg hiúságából és pletykaéhségéből kovácsol magának jól jövedelmező tőkét. Kevesen tudják, hogy a két világháború közti korszak hírhedt pletykarevűjének, a Színházi Életnek közvetlen elődjét Kolozsvár termelte ki: Incze Sándor, Harsányi Zsolt és Szokol Pál szerkesztésében 1908-ban indul el hódító útjára a Színházi Újság című képes revű, amely a gyakori szerkesztő-változás ellenére is a legéletképebb lapvállalkozásnak bizonyul, s kis megszakítással egészen 1923-ig fennmarad.

Az 1910-es évek Kolozsvárának szellemi életét tehát egyrészt a régi világ falai közé zárkozó konzervatív merevség, másrészt a társadalmi élet felszínén lebegő üres zsurnalisztika jellemzi. Az itt felcseperedő fiatalokra ezek az erők hatnak közvetlenül, e két csoportosulás között választhatnak, ami semmiképp sincs segítségükre abban, hogy a helyes orientációt megleljék.

A fiatalok nagy része már életkoránál fogva szembekerül a konzervatívokkal. A modernek írásait olvasó nemzedék megérzi a népnemzeti epigonizmus ürességét s szívvel-lélekkel csatlakozik az új irodalomhoz, amely képes teljes bonyolultságában, minden ellentmondosságával együtt, őszintén feltárni a modern ember életének problémáit. Ám a kérdés lényege csupán ezután következik: ki mennyit értett meg a modern irodalmi törekvések komplexumából, milyen új eszmék szolgálatára vállalkozott? Megrekedt-e a periférikus – erkölcsi – problémáknál, vagy a modern ember életérzéseinek újszerű kivetítésén túl felfedezte-e a központi kérdést, a félf feudális társadalmi állapotok forradalmi megváltoztatásának szükségét.

Nos, a kolozsvári fiatalok szeretik ugyan Adyt, rajonganak az új irodalom szépségeiért, de Ady forradalmi költészetének lényegét nem értik. Közepes művészi képességeik meggátolják abban, hogy a többi haladó csoportosulásokkal – főleg a Nyugattal és a holnaposokkal –

a kapcsolatot felvegyék, s vidéki elszigeteltségükből kitörve, a modern irodalom fő sodrásába kapcsolódhassanak. Magukra hagyatottságukban hol az egyes napilapok, hol az Erdélyi Lapok hasábjain próbálnak nyilvánossághoz jutni, sőt egyesek közülük a Színházi Újságot találják megfelelő fórumnak, összetévesztve a modernséget a léhasággal, a társadalmi szabadságot a szabadossággal.

A fiatal kolozsvári költőknek a konzervatívoktól független, első alkalmi csoportosulását az 1909-ben kiadott *Közös úton* című verses antológia jelenti, amely kétségtelenül a holnaposok hatására jött létre. Az antológia hét fiatal kolozsvári költő – Andor Gyula, Berde Mária, Harsányi Zsolt, Indig Ottó, Ligeti Ernő, Németh Andor és N. Pap Dezső – verseit tartalmazza.

E szerény füzetecske világosan tükrözi a fiatal kolozsvári költőnemzedék eszmei felfogását. A kötet szerkesztője, Orbók Attila, kissé csodálkozva állapítja meg, hogy „A kolozsvári fiatal poétákat, írókat csodálatosképpen nem hozta össze a közös cél, mely felé törtetnek és soha kávéházban, irodalmi gyűlésen, jókedvtől hangos mulatságon nem lehetett őket egy asztalnál látni...” A kötet elolvasása után ez ma már nem is tűnik olyan csodálatosnak. Hisz e versekből épp az a társadalmi állásfoglalás, épp az a közös harci szellem hiányzik, ami egy közös cél felé mutathatna, s ami a holnaposoknál oly világosan kitapintható.

Mi is közös hát tulajdonképpen a *Közös úton*-ban? A legjobbak – Németh Andor, Berde Mária – verseiben megnyilvánuló modern költői hangszerelés mellett e fiataloknak mindenekelőtt közös vonása a szokványos konzervatív költői kelléktártól való elfordulás. A hazafias frázisok, múlt-sírató honfi-bú és kardcsörtető nemzetieskedés helyett saját életükről, személyes, intim érzéseikről próbálnak énekelni több-kevesebb őszinteséggel és tehetséggel. Nincs ugyan kialakult társadalmi programjuk, de az üres nemzetieskedés elvetésével és az én problémáinak előtérbe helyezésével így is a konzervatív front erőit gyengítik.

Ez az alkalmi csoportosulás, amely nem egy kis csoport harcának eredményeként jött létre, s amelyből ilyenformán hiányzott a szorosabb értelemben vett eszmei közösség, de hiányzott nagyrészt az igazi alkotó tehetség is, eltűnt anélkül, hogy Kolozsvár szellemi életében mélyebb nyomot hagyott volna. Az itt induló költő-jelöltek közül egyik sem bizonyult valódi költői tehetségnek, s míg egyesek – Németh Andor, Berde Mária – eljutottak a társadalmi kérdések mélyebb megértéséig és a későbbi évek során értékes alkotómunkát fejtettek ki, mások – Indig Ottó, Harsányi Zsolt és a kötetet összeállító Orbók Attila – konzervativizmus-ellenesség címén a polgárság morális züllését elősegítő üzleti zsurnalisztika kiszolgálóivá váltak.

Ha egyelőre szerény eredménnyel is, a folyamat megindult; az alkalmi csoportosulás világosan jelzi, hogy a kolozsvári fiatalok is keresik már az önálló megnyilatkozás lehetőségeit. A *Közös úton* állandóbb-csoportosulásoknak, folyóirat-kísérleteknek készíti elő az utat, melyeknek szerkesztésében a fiatal írók saját eszmei felfogásukat, saját irodalmi ízlésüket próbálják érvényesíteni. Ilyen folyóirat-kísérlet volt a fiatal Bárd Oszkár által 1911-ben Kolozsvárt kiadott, rövid életű *Haladás*, majd az 1914-ben megjelenő, Désen kiadott – és ugyancsak Bárd Oszkár által szerkesztett – *Erdélyi Figyelő*, melyek a fiatalok eredeti szépirodalmi alkotásainak közlése mellett éles hangú kritikai cikkekben támadják az Erdélyi Irodalmi Társaság konzervatív szellemét.

Azok a fiatal erdélyi írók, akik a konzervatív szemléletet bármilyen formában kikezdték, a konzervatívokkal folytatott vitáik során szükségszerűen eljutottak a konzervatív nemzet-szemlélet felülvizsgálásáig, ami Erdélyben elválaszthatatlan volt a nemzetiségi kérdéstől. E folyóiratok lapjain már feltűnik a román tömegekkel együtt lakó erdélyi magyarság sajátos helyzetének felismerése, a békés együttélés vágya, s ami ennek nélkülözhetetlen előfeltétele, a támadó élű „nagy magyar” nacionalizmus elvetése és a demokratikus nemzetiségi politika követelése. Sajnos, az első világháború következtében megszigorított cenzúra egy időre szárnyát szegi ezeknek a bátor kezdeményezéseknek.

Ugyancsak itt kell megemlítenünk a fiatal Kós Károly első lap-kísérletét, az 1912. január 7–március 26 között Sztánán megjelenő Kalotaszeg című képes hetilapot, amely elszigeteltségénél fogva nem volt ugyan nagy hatással a vidéki irodalmi élet fejlődésére, de annál fontosabb szerepet játszott Kós Károly jellegzetes transszilván ideológiájának kialakításában. Kós transszilvanizmusa jellegzetes szint képvisel a kialakuló romániai magyar irodalomban, s így a Kalotaszeget méltán tekinthetjük közvetlen előzménynek.

A háború első hónapjainak hivatalos kincstári lelkesedése csaknem minden téren elhallgattatja a haladó, józan gondolatot, hogy a hőskultuszt, a vas és vér dicséretét állítsa a helyébe. Ezekben a napokban, 1915. szeptember 19-én jelenik meg S. Nagy László szerkesztésében a Kolozsvári Szemle (később Erdélyi Szemle), ez a Janus-arcú folyóirat, amely bizonyos mértékig az Erdélyi Lapok konzervatív vonalának folytatója, de ugyanakkor igen sok fiatal író is megszólaltat. A lelkesítő háborús versek, harctéri naplók és riportok közlésével, egyes tisztek „hőstetteinek” ismertetésével a Kolozsvári Szemle kétségtelenül a háborús propagandát szolgálja, ám ugyanakkor ismételten védelmébe veszi a háború ellen küzdő Adyt és a Nyugat íróit, s a cenzúra figyelmét kijátszva olyan háborúellenes verseket közöl, mint Egyed Zoltántól az Orosz katona dala:

Napokig menni, menni, menni
És napokig semmit, semmit sem enni
És – *hősnek* lenni.

.....
És jelentkezni katonásan:
Istenem, meghaltam, hogy miért, nem tudom,
Az útszélen, – Galíciában.⁸

Miből származik a Kolozsvári Szemlének e kettőssége? Talán a cenzúra kijátszását célzó taktikázásból? Vagy egyszerűen a szerkesztő eszmei határozatlanságából? Bárhogy is volt, a lényeges az, hogy néhány fiatal író, Walter Gyula, Finta Zoltán, Egyed Zoltán stb. – itt is alkalmat talált a megnyilatkozásra.

A hosszúra nyúló háború és az egyre súlyosodó gazdasági helyzet csakhamar lelohasztja a háborús lelkesedést s egyre határozottabb akciókra ösztönzi a dolgozó tömegeket. A hivatalos szervek által támogatott háborús propaganda végérvényesen talaját veszti, s a haladó szellemű írók hangjának közvetítésével ellenállhatatlan erővel tör fel a dolgozó milliók békevágya. A háborúellenes küzdelem a társadalmi fejlődés

⁸) Egyed Zoltán: Orosz katona dala. K. Sz. 1915. nov. 24.

désnek e szakaszában már nem csupán humanista követelés, hanem a polgári demokratikus forradalom programjának szerves része, mivel a háborút előidéző uralkodó osztálynak a vezetéstől való eltávolítását célozza. E küzdelemből a modern irodalom derekasan kiveszi a részét. A Nyugat írói nagyhatású háborúellenes irodalmi matinékat rendeznek, s országos körútjuk során Erdélyben is megfordulnak.

A polgári demokratikus forradalom közeledtének e feszült légkörében, a haladó társadalmi erők előretörésének idején S. Nagy László színvonalatlan lapja teljesen kiesik a köztudatból. A háború utolsó éveiben a Kolozsvárt letelepedő, aktív századosból harcos pacifista íróvá vált Szentimrei (Kovács) Jenő körül tömörül egy kis radikális értelmiségi csoport, amely 1917. decemberében Új Erdély címen folyóiratot jelentet meg. Az Új Erdély hangja már határozottan radikális, háborúellenes, Ady szellemében fordul szembe a népeket egymás ellen uszító nacionalista ideológiával, s a kultúrák egymás mellett éléséről és kölcsönhatásáról indít ankétot, amelyhez haladó román és magyar írók és gondolkodók egyaránt hozzászólnak. Az ankét hozzászólói között ott találjuk Emil Isacot és Szabó Ervint, a neves marxista teoretikust is.

E szellemi törekvések, folyóirat-kísérletek vázlatos felsorolása is világosan mutatja, hogy 1918-at megelőzően, a fővároshoz hasonlóan, vidéken is megindult az irodalmi arcvonalak kialakulása, felnőtt egy fiatal vidéki írógárda, amely az irodalmi társaságok hivatalos konzervatív vonalával szemben – több-kevesebb tudatossággal – keresi a tömörülés, a közös fellépés lehetőségeit. E fiatalok sorában ott szerepel már Áprily Lajos, Bárd Oszkár, Szombati-Szabó István, Ligeti Ernő, Finta Zoltán, Walter Gyula, Egyed Zoltán, S. Nagy László, Franyó Zoltán, Berde Mária, Kós Károly, valamint e csoport legmozgékonyabb szellemű szervező egyénisége, Szentimrei Jenő, aki lelkes ügyszeretetével és élénk kritikai szellemével a kialakuló romániai magyar irodalom minden haladó megmozdulásában fontos szerepet játszott.

A születő romániai magyar irodalom ún. első nemzedékéből ilyenformán a legtöbb írónak már írói múltja van, további fejlődését tehát nem a véletlen, hanem múltból hozott eszmei öröksége határozza meg.

1918-at megelőzően volt tehát Erdélyben valamelyes irodalmi élet, időnként élénk szellemi pezsgés is tapasztalható, ám komoly irodalmi intézményeket létrehozni képes, állandó jellegű, magas színvonalú irodalomról vidéken nem beszélhetünk. Az egyes vidéki irodalmi megmozdulások kivétel nélkül mind magánkezdeményezésből születtek, a folyóiratok, lapok megindításához egy-egy haladó gondolkodású, vagy egyszerűen irodalmi ambíciókkal rendelkező mecénás adta a pénzt, s e folyóiratok rendszerint addig jelenhettek meg, amíg a pénzből futotta. A vidéket a főváros látta el sajtótermékekkel is, a hajdan fejlett erdélyi könyvnyomtatás mindössze néhány napilap, kalendárium és egyéb időszakos sajtótermék kinyomtatására zsugorodott. A főváros konkurrenciáját egyedül az Erdélyi Múzeum Egyesület színvonalas tudománynépszerűsítő folyóirata, az Erdélyi Múzeum vészelte át.

A háború utolsó éveiben beálló általános szellemi balratolódásnak, a tömegek politikai aktivizálódásának kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy a tőke a vidéki sajtóban is jövedelmező üzletet lásson. A polgári demokratikus forradalom eszméinek terjedése valósággal követeli egy vidéki radikális irányzatú napilap létrehozását az anakronisztikussá vált konzervatív vidéki napilapok mellett. Egy kolozsvári tőkés csoport – Farkas Mózessel és dr. Weisz Sándorral az élen – alkalmas pillanatban szervezi meg a Lapkiadó Rt-t, a Keleti Újság kiadóját. A Keleti Újság

kiadása tőkés vállalkozás tehát, ám a tulajdonosok az új lapot jó üzleti érzékkel a radikalizálódó tömegeknek szánták, s ezért egy haladó gondolkodású újságíró-csoport kezére bízták. Így született meg végre az a sajtóorgánium, amely körül most már kijegecesedhetett az ún. vidéki progresszívek csoportosulása, s amelyhez majd később a magyarországi fehérterror elől emigrálni kényszerülő baloldali írók egy része is csatlakozhatott,

A Keleti Újságot tehát, melynek első száma 1918. december 24-én jelent meg, a polgári demokratikus forradalom eszméi hívták életre, s a köréje sereglett írók ezeket az eszméket szolgálták tovább az új helyzetben is. Az erős tőkével induló, bátor hangú napilap egy csapásra megnyeri az olvasótömegek bizalmát, s csakhamar a romániai magyar napisajtó egyik legelterjedtebb lapjává válik. A Keleti Újság az erdélyi magyar polgárság ama haladó, demokratikus beállítottságú részének volt a sajtóorgánuma, amely a történelmi eseményektől a polgári demokratikus forradalom korszakában szakadt el, s amely elszigeteltségében nem lépett tovább a szocializmus eszméi felé, mint a Nyugat köre, hanem továbbra is a polgári demokratikus forradalom eszméit ápolgatta. Nem csodálkozhatunk hát, ha ez a kis polgári csoport, melyet nem rettentett meg a proletárforradalom, ebben az időben még igen határozottan fordul szembe a konzervatív osztályokkal. Az erdélyi progresszívek eszmei fejlődése ebben a késői oktobrismusban éri el tetőfokát. E csoporthoz csatlakozott a magyar proletárdiktatúra leverése után emigrálni kényszerülő írók egy része: Barta Lajos, Gaál Gábor, Ormos Ede, Dienes László, Kádár Imre stb.

A Keleti Újság körül ilyenformán egy erős, demokratikus beállítottságú polgári írócsoport alakult ki, amely a későbbi hónapok folyamán új tagokkal gazdagodott. 1920-ban hazatér Bartalis János, akinek első nagysikerű szabadversei még a háború előtti Nyugatban jelentek meg, s aki Kassák aktivista törekvéseihez csatlakozva sokat ígérő, lelkes cikkben tesz hitet a tömegeket szolgáló, új, demokratikus művészet mellett.⁹ Még ugyanebben az évben jön haza az öreg Benedek Elek is, akinek fél évszázados írói múlt és harcos demokrata közírói tevékenység áll a háta mögött. Egy időre Kolozsvárt állapodik meg Ignó Hugó is, a Nyugat főszerkesztője, s hazajön Hunyadi Sándor és Kuncz Aladár, akik nem tartoznak ugyan a Keleti Újság köréhez, de életkoruknál, irodalmi ízlésükénél fogva szintén a modernnekhez számítanak.

Természetes, hogy egy ilyen nagyszámú írógárda szépirodalmi munkássága nem bontakozhatott ki egy-két napilap irodalmi mellékletében; szükségesnek mutatkozott egy színvonalas irodalmi folyóirat mielőbbi létrehozása. Ez volt az az időszak, amikor S. Nagy László beporosodott Erdélyi Szemléje rövid időre ismét az érdeklődés középpontjába került. Hazai írók és külföldön élő emigránsok, konzervatívak és radikálisok egyformán felkeresték írásaikkal, lapjain egymás mellett olvashatjuk Reményik Sándor és Déry Tibor nevét. A főszerkesztő-laptulajdonos most sem tud határozott eszmei vonalat adni lapjának, válogatás nélkül közli a beküldött kéziratokat. Tőkéjének gyengesége mellett e határozatlanság volt a fő oka, hogy az Erdélyi Szemle ilyen helyzeti előny birtokában sem tudott az ún. progresszívek írói szervezkedésének központjává válni.

⁹) Bartalis János: Új művészet elé. Npk, 1920. dec. 1. 321. l.

Kolozsvár irodalmi életének fejlődése természetesen nem elszigetelt. Más városok rövid életű lapkísérletei mögött ugyancsak fiatal progresszív erők feszengenek. Ezek közül a nagyvárad Magyar Szót (1919. jún. 15–1920. márc. 14) és Tavaszt (1919. jún. 21–1920. aug. 22) kell megemlítenünk, amelyek Tabéry Géza, Gulácsy Irén és Zsolt Béla nevét teszik ismertté szélesebb körökben, valamint a marosvásárhelyi Zord Időt (1919. szept. 1–1921. júl. 1), amely a már ismert Berde Mária mellett Sipos Domokost, Molter Károlyt, Tompa Lászlót, Antalffy Endrét, Balogh Endrét, Kabdebó Ernát, valamint az első évek mozgó-köny szerkesztő-szervező egyéniségét, Osvát Kálmánt ismerteti meg az olvasóközönséggel.

Ezek az elszórt – s elszórtságukban erőtlen – próbálkozások találkoznak végül a Napkeletben, amely ilyenformán egyenes folytatása, szellemi betetőzése a haladó szellemű, fiatal erdélyi írók eszmei törekvéseinek. A holnaposok mozgalmától egyenes fejlődési vonal húzható a Napkeletig. E fejlődési vonal épp úgy jelenti egy haladó szellemű vidéki olvasótábor kialakulását, mint az egyes fiatal vidéki írók fokozatos eszmei tudatosodását. Ez az eszmei tudatosodás a polgári demokratikus szabadságeszmények következetes hirdetésében kulminál. Ez volt az a közös eszmei alap, amelyen a kolozsvári Napkelet, a romániai magyar irodalom első magas színvonalú folyóirata 1920. október 15-én megjelenhetett.

A Napkelet megjelenésével végre komoly irodalmi fórumhoz jutott a progresszívek csoportja, s ettől kezdve a két világháború közti romániai magyar irodalom központja Kolozsvárt állandósul.

A Napkeletet szintén a Lapkiadó Rt. adja ki, akárcsak a Keleti Újságot, munkatársai is csaknem ugyanazok az írók. Megjelenésének időpontja a magyarországi fehérterror dühöngésének legmagasabb fokával esik egybe. Ez a történelmi pillanat adja meg különös jelentőségét: ebben a helyzetben a polgári eszmék legkülönbözőbb árnyalatait valló, demokratikus gondolkodású írók valamennyien egyetértettek a fehérterror elítélésében, a polgári demokratikus szabadságjogok védelmezésében. A szerkesztőknek a gondolatszabadságról vallott felfogása, valamint a viszonylag demokratikus romániai sajtóviszonyok lehetővé tették, hogy adott pillanatban a Napkelet váljék a haladó magyar polgári irodalom és gondolkodás legradikálisabb képviselőjévé. 1920–22 között a Napkelet nem csupán a romániai, vagy a Romániába emigrált, baloldali beállítottságú polgári írók fóruma, írásaikkal sűrűn keresik fel a magyarországi, vagy a más országokba emigrált baloldali írók is. (Háy Gyula, Déry Tibor, Hidas Antal stb. Ezt az összefogó szerepet később a Korunk folytatja.)

A gondolatszabadság polgári értelmezéséből önként következik a Napkelet eszmei vonalának eklektikus jellege: a liberális polgári szemlélettől a tudományos szocializmusig minden megtalálható benne. Egy-egy mellett olvashatjuk pl. a Szovjetuniót magasztaló, vagy a Szovjetuniót a polgári demokrácia álláspontjáról bíráló, esetleg egyenesen támadó cikkeket, a l'art pour l'art művészeti felfogást hirdető, valamint a munkásosztály harcos irodalmáért síkraszálló, aktivista irodalomszemléletet tükröző cikkeket, a politikai szervezkedést elvető esztéticista felfogást, valamint a demokratikus politikai szervezkedés mellett határozottan állást foglaló írásokat.

Ehhez a meglehetősen tarka csoportosuláshoz csatlakozik Kós Károly is, akinek plebejusi elemekkel kevert, sok ellentmondásosságot ma-

gában hordozó transzszilvanizmusa új szint jelent a Napkelet kaleidoszkópjában.

E tarkaság ellenére a Napkelet fő eszmei iránya mindvégig haladó: elítéli a magyarországi fehérterrort és a revizionista kalandor-politikát, védelmébe veszi a polgári demokratikus szabadságjogokat, és egymás megismerésének szükségességét hirdetve állást foglal a romániai magyar nemzeti kisebbségnek a romániai politikai és társadalmi életbe való demokratikus bekapcsolódása mellett.

*

Az 1918-as októberi polgári demokratikus forradalom „veszélyének” elmúltával magukhoz térő erdélyi konzervatív erők természetesen az új történelmi helyzetben kialakuló kulturális életben is biztosítani akarják maguknak a vezető szerepet. E téren annál nagyobb az előnyük, mivel a gazdasági erőforrások csaknem teljes egészében az ún. történelmi osztályok kezében összpontosulnak. A romániai magyar egyházak 1920-ban létrehozzák a Minerva Részvénytársaságot, amely a magyar nyelvű tankönyvek nyomásának monopóliuma által nem csupán fennmaradását biztosította, de tulajdonosainak módot adott egyéb irodalmi befektetések eszközlésére is. A Minerva Rt. vásárolja meg S. Nagy László haladokló Erdélyi Szemláját, melyet 1921. januárjától Pásztortűz címmel jelentet meg, Reményik Sándor szerkesztésében. A Napkelet köré tömörülő progresszívekkel szemben a Pásztortűz kezdettől fogva a konzervatív világnézetű írók orgánuma, a régi Erdélyi Lapok hagyományainak folytatója, melynek fő eszmei vonalát a társadalmi haladással szemben tanúsított nyílt ellenállás jellemzi. Hangsúlyozzuk azonban, hogy e sommás ítélet csakis a Pásztortűz fő eszmei irányára vonatkozik s korántsem jelenti azt, hogy a Pásztortűzben megjelent minden egyes írás értéktelen. A két világháború közti korszak nehéz sajtóviszonyai között sokszor megtörtént, hogy az író, ha egyáltalán nyomtatásban akarta látni, írását kénytelen volt olyan lapban közölni, amelynek eszmei vonalával különben nem értett egyet. Ne feledjük, hogy a Napkelet megszűnte (1922) és az Erdélyi Helikon megjelenése (1928) közötti periódusban a polgári íróknak nem volt állandó jellegű irodalmi orgánumuk, s így bizonyos mértékig rá voltak szorulva a Pásztortűzre. Az együttműködést megkönnyítették egyfelől a főszerkesztő magas irodalmi kvalitásai, melyeknek segítségével a Pásztortűzet kiemelte az Erdélyi Lapokra oly jellemző dohos konzervativizmusból, s jól szerkesztett, modern külsejű, színvonalas lappá tette, másfelől pedig a progresszív csoport egyes jobbra orientálódó tagjai, akik saját anyagi érdekeik biztosítása céljából jobbnak látták a vagyonos osztályok mögé húzódni. Azonban mindez későbbi dolog.

Egyelőre – 1921-ben – két front áll szemben egymással, s mindkettő múltból hozott örökségére támaszkodik a küzdelemben: a konzervatívok, akárcsak a múltban, most is határozott osztályálláspontot képviselnek, ebből származik megbonthatatlan egységük, következetességük. A Napkelet progresszívjei – már kevésbé egységesen – a polgári demokratikus forradalom eszméit: a társadalmi haladásért vívott küzdelemnek, a népek kölcsönös megértésének és megbecsülésének, a háborúellenességnek s egy szabadabb, boldogabb emberi jövőnek a gondolatát feszítették szembe a múlt éledező, sötét árnyaival.